

Зоран ЛАКИЋ*

СЛОБОДАРСКИ ИДЕАЛИ У ЛИТЕРАТУРИ НОБ-А

Одавно ме занима ова тема. Пуних 30 година марљиво сам сабирао архивску грађу. Био сам ангажован за руководиоца научног пројекта под приближно истим насловом. Имао је југословенско обиљежје и карактер. Ваљда ми се неће замјерити ако кажем да су неки аутори општих југословенских политичких тема – тражили моју помоћ да у своје радове интегрирају и културно и умјетничко стваралаштво тога времена. Чувам такву документацију па бих могао навести и појединачне случајеве.

И када ми се учинило да бих могао радити на припреми студије о томе, врло признати и афирмисани издавач ми је рекао да то данас мало кога интересује. Претпостављате о ком времену је ријеч. Признајем да сам био изненађен. Никада нијесам размишљао да је нешто политички мање или више актуелно, а још мање да ли је или није подобно. То није речник науке. А сматрао сам и сматрам да је наука увијек – приоритетна, поготову када је ријеч о њеном односу према политици. Штавише, мислим да би нека политика била успјешна – мора прво да буде наука. Таква наука је потребна свакоме друштву. Ту нема алтернативе. Уосталом, политика без алтернативе је у принципу слаба политика.

Са тог аспекта сам приступио елаборацији ове теме. Знао да је и у рату 1941–1945. године било сличних гледања на културу у цјелини. Нарочито на науку као њен важан дио. Наишао сам у документацији и на Мусолинијеву поруку, у ствари фашистички став о култури – да масе немају потребу за образовањем, већ за вјеровањем. Дакле, треба вјеровати у оно што политика каже. И тачка. За њемачког министра пропаганде тога времена причало се и говорило да када год чује ријеч култура –

* Редовни члан ЦАНУ

одмах се хватао за револвер. И то је била врло јасна порука нацистичког става о култури.

У схватању културе у ратним условима одиста је било доста пропагандистичког. Акциона парола је била: Култура нам помаже да освојимо књигу, а књига ће нам помоћи да освојимо слободу. Слобода је основни циљ у којој се подразумејева и слобода стваралаштва. Открива се љепота тога чина. Стваралачки потенцијали у човјеку – без обзира на степен образовања.

Владимир Назор, након свог доласка на слободну територију, биљежи следеће: „Клице културе сваке врсте избијају на трновитом партизанском тлу... Партизанска литература кључа посвуда у партизанским шумама, те у млазевима и потоцима постаје ријека. Нема одреда, батаљона, бригаде итд. која не издаје свој часопис: крцат пјесмицама, кратким причама, анегдотама, а готово увијек накићен – оригиналним цртежима сваке врсте.”

Ове ријечи партизанског пјесника почивале су на заиста богатој фактографији – која свједочи да је током рата 1941–1945. године написано и сачувано 20.000 партизанских народних пјесама, да је штампано преко 100 драмских текстова, да је постојало и дјеловало Казалиште народног ослобођења и многа регионална позоришта, међу којима и Црногорско народно позориште; њихове представе посматрало је на стотине хиљада гледалаца, да је компоновано на стотине композиција – за хор, соло глас и оркестар, да су сачувани драгоцјени примјерци фресака – насталих у Топуском и Драгачевским селима, да се у нашим музејима чува око 11.000 листова графике и цртежа – чији су аутори 230. ликовних умјетника – међу којима су Ђорђе Андрејевић-Кун, Божидар Јакац, Пиво Краматијевић, Исмет Мујезиновић, Антон Лукатели, Бранко Шотра и други. Пеко Дапчевић је приликом своје ратне посјете Москви 1944. године – из Црне Горе однио на чување „двје вреће музеалија” међу којима је био и Октоих.

Револуција у Црној Гори 1941–1945. године није доживљавана као баук који кружи Европом и руши све пред собом, већ као нада човјека да ће побјећи од свих мука – које га море, да ће их побиједити. У представама о њој – било је, наравно, доста и пропагандистичког, идејног, практицистичког.

Има, дакле, пуно разлога зашто је рат био и остао незаобилазни мотив бројних стваралаца: пјесника, сликара, музичара, драмских умјетника и других стваралаца. Подсјећамо само да су у рату извођене и балетске представе, снимање прве клапе играног филма – *Славица*. Нашој

теми некако је најближе пјесништво – оно масовно, народно, партизанско. Издвојио бих посебну народну партизанску пјесму – због своје популарности, музикалности и слободарске ангажованости. Оне су у неким сегментима мелодичности везивале – спајале епохе и врло широке просторе. Као куриозитет истичем да је најпопуларнија пјесма вијетнамских партизана била она наша партизанска пјесма:

Друже, твоја кућа гори
Нека гори – нека гори
Нек се наша пјесма ори
Ја не могу кући ићи
Борбу оставити.
Итд. итд.

Навешћу још један примјер. Радован Вуковић – поријеклом Црногорац, написао је чувене стихове:

– Партизан сам, тим се дичим
То не може бити свак,
Умријети за слободу
Може само див – јунак.
Итд. итд.

И још један детаљ. Када сам 1998. године боравио у Канади – као гост тамошње Српске академије наука и уметности – на свечаности у једном луксузном ресторану у Торонту чуо сам познату мелодију и почео да пјевушим:

Марширала, марширала друга Тита гарда
Корак иде за кораком а партизан за барјаком итд.

Рекли су ми да сам добро препознао мелодију – али су ријечи другачије:

– Марширала, марширала Краља Петра гарда
– Корак иде за кораком а ја јунак за барјаком.
Итд.

Неспоразум је био отклоњен. Хтио сам рећи да се порука оваквих пјесамa шаље и мелодијом. Улази у свијест народа и анкуражира га на акцију.

Читава плејада афирмисаних и познатих умјетника – стварала је у рату, на ослобођеној, али и на неослобођеној територији. Али је ратна драма кроз коју су сви пролазили рађала и нове ствараоце до тада непо-

знате анонимусе. Својим дјелом сви су они осјећали сву тежину ратне драме. И јунаци су им били заједнички. Мање се занимају ратом као разарањем и великом људском патњом. Рат открива њихове креативне моћи. То је порука чак и летимичног прегледа стваралаштва тих стваралаца који су обиљежили своје ратно вријеме.

Једна стара народна мудрост упозорава господара Старе Црне Горе. Цитирам: „Да није било турског јунаштва... ни ти Господаре не би био ‘Цар јунака’”. У том контексту гледано – сасвим је извјесно да није било Народноослободилачке борбе 1941–1945. године – не би било многих веома успешних умјетничких остварења. Рецимо – поеме *Јама* – Ивана Горана Ковачића, *Сјојанке мајке Кнежойољке* – Скендера Куленовића, популарне *Сеје са Козаре* за коју је речено да је то нова Косовка дјевојка и да попут мајке Југовића тражи на бојном пољу три своја погинула сина – Срђана, Мрђана, Млађена. У том болном трагању, баш као мајка Југовића што трага за браћом, излива безграничну тугу. Умјесто себичне мржње према убицама, она тако мобилише борце да се боре за слободу свога народа. Анализа и неких других дјела утемељује изречену оцјену. Рецимо Бранко Ћопић, М. Лалић, Давичо и др.

У истом контексту поменућу и легендарне пјесме као *Тече Тара* кроз кањонске дубине... или *Што то хучи Суијеска*... чији се аутори знају, али су оне постале народне пјесме. Апострофираћу и овај пут стихове словеначког пјесника Кајуха:

– Знаш мајко лијепо је живјети
Али за оно зашто сам умро
Хтио бих још једном умријети.

Наводећи напријед истакнуте примјере, не занемарујемо остале, које смо већ навели или их треба прикупити и спасити од заборавља.

Можда је то ратно стваралаштво некако потиснуто. Као да се поручује – све што је требало рећи – одавно је речено. Можда су зато неки пјесници заћутали, иако је пјесништво Божји дар, снажно као планинска ријека, коју нико и никад зауставио није. Пјесма се не може потиснути у заборав. Нити инспирација за њено настајање.

Посебну пажњу заслужује литература у чијем је средишту народноослободилачки рат 1941–1945. године. Она се јавља у самом рату а траје све до нашега доба. Трагао сам за њом. Знао сам да та грађа не занима многе колеге – историчаре, који слиједе само или претежно чисту фактографију. И да је та грађа далеко од стваралаца који би је знали користити за разне културолошке теме. Тако сам написао десетак сценарија

за кратки филм, од којих су неки представљали нашу кинематографију на свјетском фестивалу у Оберхаузену.

Ондашња Титоградска ревија „Овдје” – објавила је опширан осврт под насловом – Извјештај из Оберхаузена. Наводим само фактографске податке:

Бистре воде стваралаштва, почеле су се, тако да кажем, мутити при самом крају рата 1941–1945. године; тек би ваљало изучити ко то чини и зашто. Инсистирање на пренаглашавању посебности – носило је у себи клице каснијег сепаратизма. Имам у виду посебности школских и других програма. Потискује се и занемарује заједничко културно наслеђе. Злоупотреба духовности огледа се у својатању или наметању наставних планова и програма, који раније нијесу били тамо гдје су их сепаратисти хтјели смјестити. Управо на оним просторима који су и у наше вријеме означени као неуралгичне политичке тачке. Отимана је историја једних и интегрирана у историју других. Наставни план и програм за основне школе у Хрватској, на примјер, нашао се у употреби школа у Санџаку. На сличан начин је босански краљ Твртко постао хрватским краљем итд. Из наведених разлога тешко се могло доћи до заједничких уџбеника – касније чак и у оним областима које су биле и остале најмање националне (математика, физика, биологија итд.) Касније се таквој акцији испријечио језик итд.

Читава плејада послеријатних писаца афирмисала се преко тзв. ратних тема. Сјетимо се дјела Назора, Жупанчића, Ћосића. Од наших у Црној Гори поменућу Зоговића, Бањевића, Лалића, Костића, Вешовића и др. И данас их има који су инспирисани истом темом. То говори да је тема рата 1941–1945. године – непресушно врело стваралачке инспирације.

Стваралаштво је, наравно, трпјело промјене кроз које је пролазило друштво. У једној фази развоја и ова литература је оптерећена црно-бијелом сликом времена о коме пише, у смислу све што је било раније – не ваља; све што сада имамо – то је за узор. Буквално речено, све што ваља то је наше, њима припада оно што не ваља. А било је примјера да је неким великим писцима одузимања ријеч, па се и по 20 година нијесу јављали а књиге су им објављиване тек након смрти.

Неки се нијесу најбоље сналазили. Друштвени кошмар се пренио у литературу. Стварала се атмосфера страха. Из ње се рађала мржња а из мржње се ишло у отворене сукобе. Медији су постали пробни полигони, које су брзо замијенили они прави – војнички и ратни. Има примјера да су неки ствараоци сами себи опраштали оно што су код других осуђивали.

У том смутном времену неки су доживјели праву метаморфозу. У новим друштвеним промјенама настојали су да опет буду авангардни. На срећу, убрзо су долазили смјелији и храбрији заокрети, па писци данас све више заузимају мјесто које им припада. Са традиционалних пјесничких сусрета на извору Пиве – опет ћу цитирати стихове једног пјесника из Мостара (Алија Кебо).

– Ти можеш бити Господар моје земље!
Али никада нећеш бити – Господар моје пјесме!

Нова генерација наставља своје претходнике и на свој начин исказује старе поетске мотиве. Ових дана читам у дневним новинама (Вечерње новости 3. 07. 2010) пјесму написану 1975. године. У ствари цитираћу само прва два и посљедња два стиха:

У рају се шеће бескрајем Јасмина
С ибриком у руци – хиљаду Емина
...
Под мостарско плаво – од небеса кубе
својој црној бронзи – гдје се двоје љубе!

Када није успио да се као политичар избори за визију друштва слободе и демократије – Милован Ђилас се вратио литератури вјерујући да управо на тај начин може да дâ запажен допринос. Постао је планетарни дисидент кога су се сви одрицали, а сада га многи својатају. Милионски тиражи његових књига у САД допринијели су афирмацији Црне Горе и претходне Југославије не само на том континенту – више од свих дипломатских мисија у цјелини. Није он нити херој нити антихерој. Већ стваралац. Тако га треба проучавати и вредновати. Но то је сасвим посебна тема; можда ће је ускоро ЦАНУ уврстити у свој програм рада.

На крају да кажем да сам се трудио да моја струка професионалног историчара не доминира текстом саопштења, већ да има превагу димензија умјетничког стваралаштва. Колико сам у томе успио – цијениће они који буду читали овај текст. У сваком случају залажем се за отворени дијалог такозваних интелектуалаца који су „увијек у праву” и оних који мисле својом главом и тако отварају нове теме за дијалог. Без тога дијалога тешко се може очекивати бољитак на културном небу Црне Горе. Напротив. Присутна је опасност да културни кругови као насљеђе прошлости постану непремостиве границе у култури истог народа. Међусобно супротстављање култура може да доведе и до супротстављања народа који су увијек били најближи једни другима.

Academician Zoran LAKIĆ

LIBERTARIAN IDEALS IN THE NATIONAL LIBERATION
MOVEMENT LITERATURE

Summary

The National Liberation Movement literature from 1941 to 1945 is prolific. It was created by our famous and already established writers who lived from the Vardar River to Mount Triglav as well as by writers-beginners who matured during the war in which they actively participated. The National Liberation Movement thematic as a literary expression seems to be richer while the writers who, otherwise, belong to various generations seem to be even more numerous. They had not exhausted the inspirational topic. There will appear more writers who will test their creative talent on this matter.

The report treats numerous forms of creativity and mainly the so called popular creativity – from the Partisan songs to fresco painting as a very complex expression. All this is presented in the form of synthesis and with a special review on Montenegro. In the form of a chronological outline it reaches even our days. All by itself, this imposed the need for comparative analysis.

The most frequently used words are literature, art, culture, poetry, music, fine arts and film art, libraries, museums, archives, cultural monuments, publishing activity etc.

